

Γλώσσα και εξωτερική πολιτική

Η λέξη «γλώσσα» δεν είναι από εκείνες που συναντά κανείς στα ευρετήρια των βιβλίων που αναφέρονται στην εξωτερική πολιτική —θεωρητικά ή μη. Σε αντίθεση με τη φιλοσοφία, όπου στις αρχές του αιώνα, ο Αυστριακός Λουδοβίκος Βίτγκενσταϊν στο περίφημο *Tractatus* έθετε για πρώτη φορά ερωτήματα για τη σχέση της γλώσσας με τον κόσμο και τη σκέψη δημιουργώντας μια νέα φιλοσοφική σχολή¹, οι μελετητές των διεθνών σχέσεων φαίνεται να αγνοούν το γνωστικό ρόλο των εννοιών των λέξεων και της δομής των προτάσεων. Βέβαια, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η σημασία της μεταβλητής «γλώσσα» εμπεριέχεται στο ευρύτερο πεδίο της γνωστικής ψυχολογίας κι έτσι το πρόβλημα αντιμετωπίζεται θεωρητικά από την πλουραλιστική σχολή των διεθνών σχέσεων η οποία χρησιμοποιεί την πολύτιμη διάκριση ανάμεσα στο «επιχειρησιακό» (operational) και το «ψυχολογικό» περιβάλλον², δηλαδή την πραγματικότητα όπως είναι και την πραγματικότητα όπως γίνεται αντιληπτή ότι είναι: οι διαφορές της δεύτερης από την πρώτη οφείλονται και σε γνωστικές εκτροπές (distortions). Στην εργασία αυτή θα υποστηρίξουμε ότι μια από αυτές τις εκτροπές είναι και η γλώσσα, όχι βέβαια αμφισβητώντας, αλλά συμπληρώνοντας ή, μάλλον, εξειδικεύοντας (στο γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο των «πλουραλιστικών» ερμηνειών της εξωτερικής πολιτικής³.

Βασική υπόθεσή μας είναι ότι σε σχέση με τις ΗΠΑ και μια μικρή ομάδα άλλων χωρών που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των ερευνητών της διεθνούς πολιτικής, ο ρόλος της γλώσσας στην ελληνική εξωτερική πολιτική είναι πολύ περισσότερο σημαντικός. Κι αυτό γιατί η ροή πληροφοριών (data input/output) στο ελληνικό σύστημα λήψης αποφάσεων, σχεδόν ολοκληρωτικά, δεν γίνεται στη γλώσσα της χώρας μας. Για παράδειγμα, ελάχιστα ξένοι διπλωμάτες στην Αθήνα μιλούν ελληνικά, ενώ τα ελληνικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης εξαρτώνται πλήρως από ξένα πρακτορεία και έντυπα για τη διεθνή ειδησεογραφία τους. Πιστεύουμε ότι και μόνο αυτή η *γλωσσική εξάρτηση* διαφοροποιεί αισθητά τη συμπεριφορά της Ελλάδας στη διεθνή арένα.

Στο σύντομο κείμενο που ακολουθεί επιχειρείται μια πολύ πρόχειρη κωδικοποίηση των επιρροών που η γλώσσα μπορεί να ασκήσει στις εξωτερικές σχέσεις ενός κράτους με τη

χρήση παραδειγμάτων από την ελληνική εμπειρία των τελευταίων ετών.

Α' Οι Μεταφράσεις

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον περιστατικό συνέβη όταν ο πρόεδρος των ΗΠΑ Τζωρτζ Μπους επισκέφθηκε την Αθήνα το καλοκαίρι του 1991. Μιλώντας τότε στο ελληνικό κοινοβούλιο, ο Αμερικανός ηγέτης είχε πει ότι «οι Ηνωμένες Πολιτείες θα πράξουν ό,τι μπορούν για να βοηθήσουν την Ελλάδα, την Τουρκία και τους Κυπρίους να διευθετήσουν το πρόβλημα της Κύπρου». Και πρόσθεσε εκτός χειρογράφου: «and so do this year». Η τελευταία αυτή πρόταση μεταφράστηκε λανθασμένα δίνοντας την εντύπωση ότι ο κ. Μπους είπε ότι «εφέτος θα υπάρξει λύση» αντί του ορθού «οι ΗΠΑ θα βοηθήσουν εφέτος να βρεθεί λύση»⁴. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί μια εκπληκτική σύγχυση με τις εφημερίδες να δημοσιεύουν «βαθυστόχαστες» αναλύσεις για τη βιασύνη των Αμερικανών να «κλείσουν» το Κυπριακό και την κοινή γνώμη και τουλάχιστον ένα μέρος της πολιτικής ελίτ της χώρας να αναπτύσσει προσδοκίες για σύντομη λύση του προβλήματος.

Ένα άλλο καλό παράδειγμα είναι η ελληνική λέξη «μειονότητα» και η αντίστοιχη γαλλική «minority». Η δεύτερη έχει μια ευρύτατη χρήση κι επομένως δεν είναι συναισθηματικά φορτισμένη: π.χ. οι Αμερικανοί αναφέρονται συχνά σε ακαδημαϊκή μειονότητα (academic minority), μειονότητα ομοφυλοφίλων (homosexual minority), γλωσσική μειονότητα (linguistic minority) κλπ. Αντίθετα, στα ελληνικά η λέξη «μειονότητα» υποδηλεί σχεδόν πάντα την «εθνική μειονότητα» (ethnic minority). Τούτο φορτίζει ιδιαίτερα συναισθηματικά τη λέξη. Έτσι δεν έπρεπε να ήταν καθόλου απρόσμενη η διάσταση που πήραν το Φεβρουάριο του 1991 στην Ελλάδα οι αναφορές της έκθεσης του Στέιτ Ντηπάρτμεντ για τα ανθρώπινα δικαιώματα⁵. Ιδιαίτερα το γεγονός ότι για πρώτη φορά συμπεριελήφθη στην ετήσια αμερικανική κυβερνητική έκθεση ο όρος «σλαβομακεδονική μειονότητα» θεωρήθηκε από ελληνικής πλευράς μεγίστης σημασίας προσβολή. Έκπληκτος ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Ελλάδα εξομολογήθηκε σε στενό κύκλο διπλωματών ότι ποτέ δεν μπορούσε να φανταστεί ότι «σε μια νύχτα θα ανατρεπόταν έτσι το καλό κλίμα [που είχε δημιουργηθεί] στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις»⁷.

Ο Μάικλ Σωτήρχος δεν είχε άδικο: η αντίδραση της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας ήταν υπερβολική δεδομένου ότι ο ίδιος ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης μιλούσε για «δίγλωσσους» στη Βόρειο Ελλάδα. Και, όπως είδαμε, ο αγγλικός όρος «slav-macedonian minority» δεν υπονοεί κατ' ανάγκη εθνική μειονότητα ενώ ο ελληνικός «σλαβομακεδονική μειονότητα» μάλλον αντίθετους συνειρμούς προκαλεί. Ουσιαστικά, επρόκειτο περί παρεξηγήσεως. Οι παρεξηγήσεις, όμως, επηρεάζουν τη συμπεριφορά των κρατών δημιουργώντας λανθασμένες αντιλήψεις και προκαλώντας κλίμα αμοιβαίας έλλειψης εμπιστοσύνης.

Β' Σύγχυση όρων

Σε μια ενδιαφέρουσα παρέμβασή της σ' ένα συμπόσιο του Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών που έγινε στην Αθήνα το 1986, η Ελληνοαμερικανίδα καθηγήτρια Αδαμαντία Πόλλις είχε παρατηρήσει ότι «στα ελληνικά υπάρχει μεγάλη σύγχυση μεταξύ ορισμένων όρων, οι οποίοι σε άλλες γλώσσες διαφοροποιούνται»⁸. Το παράδειγμα που ανέφερε αφορούσε τις αγγλικές λέξεις nationality και ethnicity τις οποίες απέδωσε αντίστοιχα ως

εθνότητα και εθνικισμός. Με βάση αυτή τη διαφοροποίηση, η Πόλλις κατηγορήσε την ελληνοκυπριακή πλευρά για έλλειψη «εθνοτικών» επιχειρημάτων «για τη νομιμοποίηση του κυπριακού έθνους, ξεχωριστά ή μαζί με το κράτος». Αν αποδεχτούμε ότι η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα είναι μια ξεπερασμένη επιλογή, ισχυρίστηκε η Ελληνοαμερικανίδα ακαδημαϊκός, τότε πρέπει να αναπτυχθεί μια κοινή κυπριακή συνείδηση που να «ξεπερνά εθνικές και θρησκευτικές διαφορές και [να] διαφοροποιείται από το ελληνικό και το τουρκικό έθνος». Έτσι, η σύγχυση που υπάρχει στα ελληνικά λόγω της μη διαφοροποίησης των δυο όρων εμποδίζει την κριτική, υποσκάπτει τα επιχειρήματα της κυπριακής κυβέρνησης και δημιουργεί την αντίληψη στο εξωτερικό ότι στην Κύπρο υπάρχουν δυο εθνότητες ενώ η αλήθεια είναι ότι στο νησί υπάρχουν μια εθνότητα (η Κυπριακή) και δυο εθνικισμοί.

Ένα ακόμη ενδιαφέρον περιστατικό που ενισχύει την άποψή μας για το ρόλο της γλώσσας στην εξωτερική πολιτική συνέβη όταν ο Τουργκούτ Οζάλ επισκέφθηκε την Αθήνα. Μιλώντας στη Βουλευμένη ο τότε Τούρκος πρωθυπουργός υποστήριξε ότι η Ελλάδα και η Τουρκία έχουν κοινό παρελθόν μια και οι δυο «προέρχονται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία». Η αντίδραση πολλών δημοσιογραφούντων στην Αθήνα ήταν ακαριαία. Πρωτοσέλιδα στις ελληνικές εφημερίδες «ενημέρωσαν» την ελληνική κοινή γνώμη για την τουρκική «προσβολή», για άλλη μια απόδειξη του τουρκικού «επεκτατισμού» και για «τα τουρκικά όνειρα ανασύστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Η αλήθεια, βεβαίως, είναι τελείως διαφορετική και βρίσκεται στην ερμηνεία του όρου «Οθωμανική Αυτοκρατορία». Για τους Έλληνες η λέξη «Οθωμανός» είναι ταυτόσημη με τη λέξη «Τούρκος». Για τους Τούρκους, όμως, η «Οθωμανική Αυτοκρατορία» δεν υπήρξε ποτέ «τουρκική» αλλά ήταν πάντα ένα πολυεθνικό κράτος. Σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, το τουρκικό έθνος απέκτησε εθνική συνείδηση με την άνοδο του Μουσταφά Κεμάλ. Όχι τυχαία ο τελευταίος ονομάζεται Ατατούρκ, δηλαδή Πατέρας των Τούρκων. Ουσιαστικά, πρόκειται για δυο διαφορετικές προσεγγίσεις της ίδιας ιστορικής πραγματικότητας. Ο Οζάλ, λοιπόν, δεν είχε πρόθεση αμφισβήτησης της ελληνικής ανεξαρτησίας. Απλούστατα επιχείρησε να τονίσει τις κοινές πολιτιστικές ρίζες των δυο λαών.

Γ' Η Γλώσσα της Διπλωματίας

Ο κώδικας επικοινωνίας των διπλωμάτων δεν είναι ίδιος με των κοινών θνητών⁹. Η γλώσσα της διπλωματίας, ήπια και τεχνική, τείνει να ευνοεί τη δημιουργία κατάλληλου κλίματος για διαπραγματεύση: εισάγει τουλάχιστον έναν κοινό κώδικα. Αρκετές φορές, όμως, δημιουργεί και προβλήματα. Κριτικάροντας, για παράδειγμα, την αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα και την Τουρκία, ο πρώην πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Αθήνα κ. Μοντήγκλ Στερνς γράφει στο τελευταίο του βιβλίο:

«Αυτό που προκαλεί σύγχυση στις σχέσεις μας περισσότερο από την υπέρμετρη εξάρτηση από στρατιωτικές σκοπιμότητες είναι τα προσχήματα στα οποία καταφεύγει η Ουάσιγκτον προσπαθώντας να αποκρύψει την πραγματικότητα. (...) Αυτές οι [ηθικολογικές] διατυπώσεις [στις διμερείς μας σχέσεις] φαίνονται υπερβολικές και παραπλανητικές ακόμη κι αν δεχτούμε τη συνήθως υποκριτική γλώσσα της διπλωματίας. Ένα ακόμη πιο απατηλό αποτέλεσμα είναι ότι, συν τω χρόνω, τα συμβαλλόμενα μέρη σε συμφωνίες που επενδύονται με τέτοιου είδους ηθικολογικές διατυπώσεις φθάνουν στο σημείο να τις πιστεύουν και απογοητεύονται όταν απο-

δειχτούν ανειλικρινείς»¹⁰.

Σε τι είδους ηθικολογικές διατυπώσεις άνευ νοήματος αναφέρεται ο συγγραφέας; Ας πάρουμε ένα παράδειγμα ξεφυλλίζοντας τον ελληνικό Τύπο των τελευταίων ετών: τη δήλωση Μπους, κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στην Αθήνα, ότι «οι ΗΠΑ εγγυώνται την ασφάλεια της Ελλάδος»¹¹. Πρόκειται για μια φράση που προκάλεσε τουλάχιστον ένα κύμα ευφορίας αν όχι πανηγυρισμών στην Ελλάδα. Ουσιαστικά δεν πρόκειται για τίποτε άλλο από μια *προφορική* εκδήλωση καλών προθέσεων. Ο Αμερικανός Πρόεδρος δεν ανέλαβε οποιαδήποτε δέσμευση. Ακόμη και η περίφημη και όχι άνευ σημασίας επιστολή του Κίσσινγκερ προς το Μπίτσιο του 1976 που τόνιζε ότι σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύγκρουσης οι ΗΠΑ δεν θα παρέμεναν ουδέτερες, απείχε πολύ από το να είναι ένα δεσμευτικό κείμενο εγγυήσεων¹². Η γλώσσα, λοιπόν, των διπλωματών δημιουργεί μερικές φορές ψευδείς προσδοκίες, ελπίδες χωρίς αντίκρισμα, εφυσηχασμούς χωρίς βάση.

Δ' Η Γλώσσα ως Ευκαιρία

Βέβαια, οι λανθασμένες αντιλήψεις (*misperceptions*) κάτω από ορισμένες συνθήκες δημιουργούνται συνειδητά από τις κυβερνήσεις για να αυξήσουν την ελευθερία χειρισμών τους (*freedom for manoeuvre*). Ένα πασίγνωστο αλλά και χαρακτηριστικό παράδειγμα που δείχνει τη χρήση της γλώσσας ως διπλωματικού εργαλείου είναι η ελληνοαμερικανική συμφωνία για τις βάσεις του 1983. Το άρθρο 12 της Συμφωνίας αναφέρει ότι αυτή «τερματίζεται» μετά την πάροδο πενταετίας. Περιέργως, το ίδιο άρθρο στο «εξίσου αυθεντικό» αγγλικό κείμενο χρησιμοποιεί τον όρο «*terminable*», δηλαδή «μπορεί να τερματιστεί». Σύμφωνα μ' έναν αναλυτή «η λογική υποστηρίζει το αγγλικό κείμενο» γιατί αλλιώς δεν θα είχε νόημα μια άλλη ρήτρα στο κείμενο σύμφωνα με την οποία σε περίπτωση που η μια πλευρά σκοπεύει να τερματίσει τη συμφωνία πρέπει να προειδοποιήσει γραπτώς την άλλη πλευρά πέντε μήνες νωρίτερα¹³. Η σκόπιμα κακή μετάφραση, λοιπόν, έδωσε τη δυνατότητα στον Παπανδρέου να υποστηρίξει ότι μια από τις προεκλογικές του υποσχέσεις εκπληρώθηκε μια και, όπως ισχυρίστηκε, επρόκειτο για «συμφωνία απομάκρυνσης των βάσεων». Θα μπορούσε ο τότε πρωθυπουργός να επιτύχει κάτι παρόμοιο αν στην Ελλάδα επίσημη γλώσσα ήταν τα αγγλικά ή στις ΗΠΑ τα ελληνικά;

Ε' Επίλογος

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν απέχουν, βέβαια, πολύ από το να προσφέρουν ένα νέο πλαίσιο ανάλυσης. Ούτε επιδιώκουν με τον παραδειγματολογικό τους χαρακτήρα να εξαντλήσουν περιγραφικά μια περιθωριοποιημένη μέχρι τώρα πραγματικότητα. Στόχος τους απλούστατα είναι να επιστήσουν την προσοχή στην ανάγκη εισαγωγής νέων μεταβλητών στη μελέτη της εξωτερικής πολιτικής «γλωσσικά εξαρτημένων» κρατών όπως η Ελλάδα, μεταβλητών διαφορετικών απ' αυτές που χρησιμοποιούν οι πρωτοπόροι στο θεωρητικό επίπεδο Αμερικανοί μελετητές των διεθνών σχέσεων¹⁴. Η απλοϊκή προβολή των αμερικανικών μοντέλων είναι ανεπαρκής και ορισμένες φορές, με δεδομένο τον εθνικεντρισμό τους, επικίνδυνη για την κατανόηση της εξωτερικής συμπεριφοράς άλλων χωρών¹⁵. Η φύση της ελληνικής κουλτούρας και κοινωνίας καθώς και η θέση της χώρας στη διεθνή αρένα είναι πολύ διαφορετικές από αυτές της δυτικής υπερδύναμης. Η περι-

γραφή και ερμηνεία των εξωτερικών σχέσεων της Ελλάδας απαιτεί νέες θεωρητικές προσεγγίσεις προσαρμοσμένες στην ιδιαιτερότητά της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το έργο και την προσωπικότητα του Wittgenstein βλ. τα αφιερώματα των περιοδικών Εποπτεία, Νο 97, Ιανουάριος 1985, και Δευκαλίον, Νο 7-8, 1971.
2. Για μια ενδιαφέρουσα εισαγωγή βλ. John Vogler, *Perspectives on the Foreign Policy System: Psychological Approaches*, in Michael Clarke and Brian White, eds., *Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Approach*, London: Edward Elgar, 1989, pp. 135-162.
3. K.E. Boulding, *The Image: Knowledge in Life and Society*: London, Croom Helm, 1961. Robert Jervis, *The Logic of Images in International Relations*, Princeton, N.J., P.U.P., 1970. J.W. Burton, *Conflict and Communication*, London: Macmillan, 1969. P. Warr, *Psychology and Collective Bargaining*, London: Hutchinson, 1973. J. de Rivera, *The Psychological Dimension of Foreign Policy*, Columbus, OH: C.E. Merrill, 1968.
4. Γιάννης Καρτάλης: *Συνομιλίες με το βλέμμα στην Άγκυρα*, Το Βήμα, 21.7.1991.
5. Ακόμη και ο έγκυρος Τύπος έπεσε θύμα της παρεξηγήσεως. Βλέπε π.χ. το κύριο άρθρο του Γιάννη Μαρίνου στον Οικονομικό Ταχυδρόμο την 25η Ιουλίου 1991, σ. 3.
6. Στ. Ευσταθιάδης, *Απαράδεκτη η Έκθεση*, Το Βήμα, 3 Φεβρουαρίου 1991.
7. Αναφέρεται στο Γιάννης Καρτάλης, *Ο κ. Σωτήρχος και η Επιστολή του*, Το Βήμα, 24 Φεβρουαρίου 1991.
8. *Διαστάσεις των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων: Αιγαίο-Κύπρος*, Επιστημονικό Συμπόσιο του Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1987, σσ. 99-107.
- 9 R.G. Feltham, *Diplomatic Handbook*, London: Longman, 1988, Fifth Edition, pp. 27-37 and 167-176.
10. Monteaegle Stearns, *Περίπλοκες Συμμαχίες*, Εκδόσεις: Το Ποντίκι, Αθήνα, 1992, σ. 37.
11. Η Καθημερινή, 14 και 15 Ιουνίου 1991.
12. Το πλήρες κείμενο έχει δημοσιευθεί στο Δημήτρης Μπίτσιος, *Πέρα από τα Σύνορα*, Αθήνα: Εστία, 1982, σσ. 253-254. Για μια κριτική βλ. Kenneth Mackenzie, *Greece and Turkey: Disarray on NATO's Southern Flank*, Conflict Studies, The Institute for the Study of Conflict, London, 1983, p. 11.
13. John C. Loulis, *Greece under Papandreu: NATO's Ambivalent Partner*, Institute for European Defense and Strategic Studies, European Security Studies, No 3, London, 1985, p. 22.
14. Για την αμερικανική κυριαρχία στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων βλ. Frederick H. Gareau, *The Discipline International Relations: A Multi-National Perspective*, The Journal of Politics, Vol. 43, 1981, pp. 779-802.
15. Για ένα ενδιαφέρον σχόλιο πάνω στα επιστημολογικά όρια της αμερικανικής σχολής βλ. James N. Rosenau, *Superpower Scholars: Sensitive, Submissive, or Self-Deceptive?* Institute of International Relations, Panteios University of Social and Political Sciences, Occasional Research Paper No 1, Athens, June 1991.